

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ ПОДОЛАННЯ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ В УМОВАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ

А н н о т а ц и я

В статтє раскрывається роль школьної среды как компенсаторного фактора для детей из проблемных семей, выделяются социально-педагогические условия, которые могут влиять на уровень жестокости, насилия в школе и на качество взаимоотношений детей и родителей в семье.

Будь-яка людина народжується з певними задатками, але як вони розвинуться залежить від багатьох чинників. Серед цих чинників важливу роль відіграє соціальне середовище. “Середовище – це суспільні, матеріальні, духовні умови існування людини,, [1, с. 19]. Зміна стану середовища відчутно позначається на розвитку людини.

Мікросередовище – емоційне і контактне – це сім’я, клас чи школа, дружня компанія. “Саме тут відбувається реальний інтелектуальний і емоційний вплив на формування особистості, а також створюється навколо кожного той мікроклімат, який визначає комфорт чи дискомфорт у стосунках, можливість активного впливу чи пристосованості до інших, формування позитивних або негативних рис, цінностей і норм поведінки, навчання, спілкування” [1, с. 20].

Сім’я виступає персональним мікросередовищем життя, яке зумовлює спосіб життя дитини, її соціальне існування. В персональному середовищі формуються особистісні та соціальні якості дитини, її знання, вміння та навички. В першу чергу, відповідальність за життя дитини покладається на батьків. Природно вважається, що вони люблять, піклуються, дбають про її здоров’я, розвиток та становлення як особистості. На жаль, статистичні данні свідчать про значні проблеми у функціонуванні сімей, жорстокість у відносинах між її членами. Це зростаюча кількість абортів, відмов від новонароджених, соціальних сиріт, позбавлення батьківських прав, батьків-одинаків, безпритульних, бездомних, девіантних дітей; високий рівень захворюваності, інвалідності, смертності та нещасних випадків тощо. Значною проблемою для батьків є налагодження близьких стосунків з дитиною, взаємодія з ними в атмосфері довіри та взаєморозуміння. Батьки дуже часто не знають та не вміють дати відчутти дитині, що вона любима: фізично карають за помилки, не аналізуючи причини та емоційний стан дитини, обирають за неї друзів, майбутню професію, ігноруючи її особистість та потреби. Джерела такої жорстокості є у внутрішніх структурах особистості та у зовнішньому середовищі.

Жорстокість у повсякденних стосунках між батьками та дітьми не повинна стати нормою життя. П. Блонський вважав, що оскільки батьки є першими вихователями дітей, то починати сімейне виховання необхідно з них. Потрібна і вчасна підготовка дітей до “роботи” татом та мамою. Ця необхідність диктується такими чинниками, як зменшення кількості дітей в сім’ях, сегрегація поколінь, неповні сім’ї, тобто недостатністю позитивних прикладів для наслідування, знецінення емоційного спілкування, зміна умов та збільшення інтенсивності життя. Сім’я – це найближче оточення дитини, мікросередовище її існування. І якщо це середовище до неї вороже, то з нього виходить дитина, яка має певні проблеми з фізичним, психічним здоров’ям. Оскільки сім’я не виконує своїх функцій по відношенню до дитини, втрачає свій зміст, то дискомфорт змушує шукати притулку в інших соціальних середовищах. Через те, що значну кількість часу діти шкільного віку проводять у навчальних закладах, треба звернути увагу на це середовище. Існують освітні заклади, де створені гарні стосунки між дітьми та педагогами. Є і такі, де атмосфера залишається пригніченою, агресивною, ігноруються індивідуальні та вікові особливості учасників навчально-виховного процесу тощо. Насильство зі сторони батьків та вчителів викликає насильство та жорстокість зі сторони учнів. Саме тому необхідно покращення та зміна умов мікросередовища з метою зменшення насильства в ньому. Таким чином, захист дітей від жорстокості, насильства в мікросередовищі та попередження жорстокості й агресії у відповідь постає важливою соціально-педагогічною проблемою.

Мета нашої статті – з’ясування соціально-педагогічних чинників шкільного середовища, що можуть впливати на дитячо-батьківські стосунки та сприяти зменшенню жорстокого поведження з дітьми.

Проблема жорстокого поведження з дітьми у сім’ї, наслідки, захист, профілактика насильства є актуальним об’єктом для суспільства та науки, про що свідчать дослідження багатьох вітчизняних та закордонних вчених (Л. Алексеева, Н. Асанова, В. Бочарова, Л. Волинець, І. Дмитренко, І. Зверєва, А. Капська, О. Караман, І. Ковчина, О. Кочемировська, Г. Лактіонова, К. Левченко, Л. Міщик, В. Панок, Ж. Петрочко, В. Ролінський, Т. Сафонова, І. Трубавіна, Н. Шевченко, Н. Щербак та ін.).

Дослідженням особливостей соціального середовища, взаємозв’язку соціокультурного простору з розвитком особистості займалися: В. Бочарова, Л. Буєва, А. Дорошенко, Ю. Мануйлов, Л. Новиков, Н. Селіванова, В. Семенов, С. Тарасов, І. Якиманська, В. Ясвін тощо.

Оскільки діти з кризових, проблемних, зовнішньо благополучних сімей мають недостатньо умов для свого повноцінного розвитку, і тому потребують підвищеної уваги з боку всіх соціальних інститутів суспільства, серед яких чільне місце повинна

займати загальноосвітня школа. Навчальний заклад постає як соціально-освітнє або соціально-виховуюче середовище, що визначає особливості розвитку учнів. “Виховуюче середовище” (Л. Новиков) адекватне складовим вихованості людини – це особлива педагогічна система. Соціально-виховуюче середовище – “функціональне і просторове об’єднання суб’єктів освіти, між якими налагоджуються тісні різнопланові групові контакти, і може розглядатися як модель соціокультурного простору, де відбувається становлення особистості” [2, с. 10]. Отже, не можна залишати без уваги особливості середовища навчального закладу, в якому знаходиться учень. Школа може стати компенсаторним фактором, який допомагає дитині, якщо створює певні умови, ініціює залучення до роботи з сім’єю спеціалістів відповідної кваліфікації.

Шкільне середовище утворює сукупність життєвих матеріальних та соціальних умов. Школа, згідно синергетичного підходу, є відкритою системою, основними принципами існування якої є самоорганізація та саморегуляція. Вона постійно здійснює активну взаємодію з оточуючим середовищем. Шкільне середовище та учень знаходяться у взаємозалежності, вплив є двостороннім. Внутрішнє середовище школи може відрізнятися за стилем взаємодії, за характером відношення до досвіду та шляхом його передачі, за ступенем творчої активності, за характером взаємодії з зовнішнім середовищем тощо.

І. Баєва, вивчаючи теоретичні основи та технології створення психологічно безпечного освітнього середовища, дає визначення: “освітнє середовище – це психолого-педагогічна дійсність, що містить спеціально створені умови для формування особистості, а також можливості для розвитку, включені в соціальне та просторове предметне оточення, психологічною сутністю якого є сукупність діяльнісно-комунікативних актів та взаємовідносин учасників навчально-виховного процесу” [3, с. 39].

Однією з функцій школи є соціалізаційна. На дитину в школі здійснюється не лише прямий виховний вплив у навчальному процесі, а й непрямий, зумовлений соціальним кліматом у школі, окремим класом чи групою ровесників. Середовище, в якому опиняється учень у школі, можна диференціювати від найменшого, що утворюється під час індивідуального спілкування “учень – учень”, “учень – вчитель” тощо, до мікрогрупового, класного та шкільного середовища загалом. Важливим для створення сприятливого шкільного середовища у відношеннях “вчитель-учень” є: емпатія (безумовне позитивне ставлення до учня, опора на позитивне, а не викорінення негативного), щирість, природність у спілкуванні.

Соціальний клімат класу та школи залежить від педагогічної компетенції вчителів та їх соціальної компетенції. Соціальна компетенція вчителя – “спроможність відповідної поведінки та стилю його діяльності. Вміння розуміти процеси групової

динаміки і відповідно на це реагувати, знати особливості розвитку дітей, бути здібним до роботи з ними тощо” [4, с. 173].

Ненасильство є загальнолюдською цінністю, провідним принципом гуманізації соціально-виховуючого середовища, свободи та здатності до позитивної взаємодії учасників освітнього процесу. “Невігластво завжди було підґрунтям та виправданням будь-якого насильства, а шлях ненасильства передбачає знання. Це особливо вірно у вихованні” [5, с. 6].

Одним із важливих напрямків роботи школи є створення виховного та розвивального середовища, умов для самореалізації, позитивної соціалізації дітей та захисту від жорстокого поводження, де вчитель є одночасно організатором та членом цього середовища. Соціально-педагогічна діяльність органічно включена в педагогічну діяльність вчителя, який виступає водночас як вихователь, що знає психологію своїх учнів, організатор і керівник дитячої групи, сімейний консультант, організатор і посередник, своєрідний фільтр впливів оточення на дітей.

Завданням соціально-педагогічної діяльності школи є: соціальне виховання і розвиток дітей, формування морально-духовних якостей, соціально значимих орієнтацій, керівництво дитячими групами, збереження і зміцнення здоров'я дітей, соціально-педагогічна діагностика та своєчасна допомога, підтримка адаптації і профілактика дезадаптації школярів, вивчення мікросередовища дитини, встановлення партнерських стосунків з батьками учнів, взаємодія з суспільними і громадськими організаціями, спеціалістами різного профілю задля сприяння встановленню гуманних стосунків у мікросередовищі, охорони і захисту прав дітей.

Змістом соціально-педагогічної діяльності у школі є діагностика, моделювання, аналіз навчально-виховного процесу, вивчення шкільної зрілості та соціально-педагогічної ситуації розвитку учнів, формування соціального досвіду дітей у формальних та неформальних шкільних стосунках, організація життя та діяльності учнівських груп, організація дозвілля, превентивне виховання та освітньо-розвивальна робота, профілактика та корекція шкільної дезадаптації, профілактика жорстокого поводження з дітьми тощо. Виділяються наступні основні компетенції педагога:

- участь у створенні соціального паспорту родин, формування банку даних про сім'ю та дитину;
- педагогічна допомога та підтримка дітей, що потрапили у складну життєву ситуацію;
- взаємодія з батьками (особами що їх замінюють) у пошуку оптимальних форм нормалізації поведінки дітей без жорстокості;
- використання придатних методів, форм вирішення особистісних та соціальних проблем дітей;

– сприяння зростанню педагогічної культури батьків, формування у них свідомого ставлення до батьківських обов'язків.

Основні компетенції соціального педагога:

- патронаж дітей із сімей групи ризику;
- визначення найбільш оптимальних методів, форм вирішення особистісних та соціальних проблем дітей;
- взаємодія з соціальними службами у пошуку оптимальних форм захисту дітей від жорстокості;
- взаємодія з педагогами та практичним психологом школи та інших учбових закладів, соціально-психологічними службами, фахівцями установ та адміністративних органів;
- формування банку даних про дітей, що живуть у сім'ях з проблемним морально-психологічним кліматом;
- співпраця з молодіжними, дитячими об'єднаннями, закладами, клубами, органами освіти;
- посередництво між особистістю дитини та родиною, школою, соціальним оточенням, службами, установами, правоохоронними та адміністративними організаціями в рішенні актуальних питань життєдіяльності дітей.

Психолог у школі здійснює діагностику психічних відхилень в особистості учнів, організує корекційну та реабілітаційну роботу з окремими школярами й групами, спрямовану на мінімізацію наслідків жорстокого поводження та подальше припинення їх у взаємовідносинах, психологічне консультування учнів, батьків, вчителів.

Важливим у роботі з неблагополучною сім'єю є встановлення контактів з батьками, демократизація та гуманізація дитячо-батьківських стосунків, нейтралізація або мінімізація негативного впливу сімейного неблагополуччя на особистість дитини. Для цього виникає необхідність здійснення педагогізації громадськості. Як зазначав С. Шацький, школа повинна прикладати багато сил на вивчення умов існування сім'ї за допомогою різноманітних схем дослідження [6, с. 205]. У школі здійснюються позасімейні впливи на дитину та її родину. Для цього вчитель повинен бути зразком, залучати батьків до співпраці.

Побудова нешкідливого ненасильницького шкільного середовища є основною умовою профілактики агресії, насильства та жорстокості. Вплив соціального середовища може бути позитивним, якщо середовище дозволяє самореалізовуватися, досягати цілей, інтересів особистості. До чинників, що мають вплив на рівень насильства у шкільному середовищі, можна віднести:

- філософія школи;
- мікроклімат у педагогічному колективі;

- ставлення педагогів до проблеми жорстокості;
- переповненість школи (велика кількість класів та число учнів у них);
- склад класу дітей;
- відсутність альтернатив вибору класу, вчителя, предметів;
- низький рівень психологічної та комунікативної культури;
- відсутність індивідуально-особистісної орієнтації в роботі з учнями;
- незнання вчителями та учнями своїх прав.

Соціально-педагогічні чинники, що впливають на самопочуття учня та на дитячо-батьківські взаємовідносини, сприяють попередженню жорстокості у родині:

- позитивний мікроклімат школи;
- взаємовідносини в педколективі школи;
- професіоналізм педагогів;
- взаємодія та чітка диференціація діяльності вчителя, соціального педагога, практичного психолога;
- контроль за умовами життя дитини в сім'ї та школі;
- позитивні взаємостосунки дитини з класом;
- структура населення регіону;
- психогігієна педагогів;
- готовність педагогів до попередження жорстокості;
- інформованість батьків та вчителів щодо проблеми жорстокості;
- знання дітьми прав, обов'язків та формування вмінь говорити про проблеми та відстоювати свої права;
- сформованість вмінь в учасників процесу уникати жорстокості у взаємовідносинах;
- вміння переводити негативні емоції у соціально прийнятне русло.

Основними принципами здійснення роботи з попередження жорстокості з дітьми серед батьків та вчителів є:

- своєчасність профілактичної роботи;
- послідовність профілактичної роботи;
- регулярність профілактичної роботи;
- диференційованість допомоги;
- використання різноманітних методів та форм роботи;
- відповідність методів, форм, змісту – віку, рівню, потребностям дітей та батьків;
- гуманність.

В роботі педагогам необхідно, враховуючи перераховані умови, спрямовувати діяльність на розвиток умінь учнів конструктивно вирішувати конфліктні ситуації, встановлювати стосунки, на розвиток самовпевненості та самостійності, на

формування вміння володіти своїми почуттями (приймати, допускати, та виявляти їх адекватно соціальному середовищу), забезпечувати життєдіяльність та реалізацію інтересів дітей відповідно до їх особистісних потреб та здібностей.

Л і т е р а т у р а :

1. *Євтух М. Б., Сердюк О. П.* Соціальна педагогіка. – К.: МАУП, 2002. – 232 с.
2. *Мукомел С. А.* Формування духовних цінностей старшокласників в умовах соціально-виховуючого середовища. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Луганськ, 2005. – 20 с.
3. *Баева И. А.* Психологическая безопасность образовательной среды: технологические основы и технологии создания. – Автореф. дис. ... докт. психол. наук. – СПб., 2002.
4. Вибрані питання соціальної педагогіки. / Б. Єржакова. – Дрогобич: Вимір, 2003.
5. *Орлов Ю. М.* Восхождение к индивидуальности. – М.: Просвещение, 1991.
6. *Шацький С. Т.* Семья и школа // Педагогические сочинения. – М.: Просвещение, 1964. – Т. 3. – 503 с.

Шоробура І. М.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ЗМІН У ШКІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ ЗА НАВЧАЛЬНИМИ ПРОГРАМАМИ 1954 Р

А н н о т а ц и я

В статтє рассматривается вопрос развития системы школьного географического образования в Украине. Анализируются изменения в школьных географических курсах за учебными программами 1954 года. Рассматриваются вопросы усовершенствования школьного географического образования этого периода.

Повернення дослідників до розгляду попереднього розвитку освіти є закономірним проявом двох основних тенденцій, що певною мірою можуть бути простежені на кожному етапі її еволюції: це, по-перше, прагнення знайти у минулому витоки провідних педагогічних ідей сучасності й, по-друге, необхідність перегляду та переоцінки у світлі даних сучасної науки тих концепцій і теорій, що раніше відкидалися як помилкові.

Особистісно орієнтована педагогіка ХХІ ст. потребує переосмислення і творчого використання педагогічної спадщини різних історичних епох і цивілізацій. У ретроспективному аналізі, узагальненні і впровадженні історичного досвіду розвитку освіти й виховання закладено значний потенціал для осмислення сучасних шляхів становлення й розвитку національної системи освіти. Вивчення педагогічних явищ в історико-педагогічному вимірі дає можливість зрозуміти закономірності їхнього поступального розвитку, простежити обумовленість та взаємозв'язки із соціально-